

Illésfalvi Péter

GRISA KEMÉNYKALAPBAN

„Törvényes” megszállás – *Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között*. Szerkesztette L. Balogh Béni, Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2014, 568 oldal

Hosszú menetoszlop az Üllői úton. Kopott, elnyűtt ruházatban vonuló, de vidám arcú szovjet katonák haladnak az Iparművészeti Múzeum jellegzetes s a háborútól viszonylag megkímélt állapotban maradt épülettömbje előtt. 1945 kora tavaszát mutathatták a naptárak, amikor ez a felvétel készült. Alig látni, de a jobbszélen egy alacsony harcos – egyedüliként – nem a mindenki által viselt füles téli sapkát, közismert nevén usankát hordja a fején, hanem egy keménykalapot! Mulatságos és egyszerre groteszk ez a kép, amely jól mutatja a pokoli harcokból időlegesen kivont katonák megkönnyebbültségét, ugyanakkor rávilágít a Vörös Hadsereg meglehetősen fegyelmetlen mivoltára is. Ennél sokkal fontosabb azonban, hogy ha már felfedeztük az első látásra ártatlan kép e különös részletét, akkor eszünkbe jusson az apáinktól, nagyapáinktól hallott „zabralás” szó. Mert honnan is szerezhette a jó eséllyel teljesen műveletlen, talán Oroszország nagy sztyeppéiről származó vöröskatona az európai polgári öltözet e szinte szimbolikus darabját, a keménykalapot? Kétségtelenül eltulajdonította valahonnan, hiszen bizonyosan nem a Volga mellől hozta magával. Ez önmagában nem is lenne meglepő, hiszen a háború olyan történelmi esemény, ahol egy úri fejedő ily módon bekövetkezett „tulajdonosváltása” nem éppen világrengető mozzanat. Mindazonáltal érdemes elmerengnünk azon még 2015-ben is, hogy milyen kép él bennünk a hazánkat az elmúlt évszázad derekán megszálló szovjet haderőről, a Vörös Hadsereg katonáiról.

A helyes, kiegyensúlyozott véleményalkotást mindenképpen segítheti az a nemrégiben megjelent vaskos könyv, amelynek keménytablás borítójáról a fent említett fotográfia néz ránk. Az L. Balogh Béni által sajtó alá rendezett *„Törvényes” megszállás – Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között* című forráskiadvány az ország és az élet szinte minden részére kiterjedően tartalmaz olyan korabeli dokumentumokat, amelyekből sok tekintetben kitűnően rekonstruálhatja az utókor, hogy mit is jelenthetett a vörösscillagos katonák bevonulása, itt tartózkodása. A közel 570 oldalas munkát ugyancsak a szerkesztő által jegyzett előszó, majd egy legalább annyira bemutató, mint elemző jellegű, a Szovjetunió háborús győzelmét, hazánk és Közép-Kelet-Európa szovjetizálásának kérdéseit és egy igen alapos historiográfiai áttekintést, továbbá az új hódítók berendezkedésének tényleges hatását, jellegét bemutató, összefoglaló tanulmány vezeti be. Utóbbinak és az előszónak rövidített angol nyelvű fordításait is itt olvashatjuk. Ezek után következik a munka zömét kitevő forrásgyűjtemény, amely bőven szemelget szinte az összes tekintélyes magyarországi közgyűjteményből. A 225, legnagyobbbrészt eleddig publikálatlan irat

öt fő tárgykörre bontva világít rá a címben jelzett időszak mintegy három esztendejének történéseire. Így képet kaphatunk a beérkező szovjet csapatok első intézkedéseiről, a magyar hatóságokkal való kapcsolattartásuk mikéntjéről, a lakossággal való érintkezésükről és az atrocitásokról, a gazdasági károkozásról, valamint a mindennapi életről. A kötet végén szereplő iratjegyzék ugyancsak olvasható magyar és angol nyelven is. A művet személynév-, helységnév- és tárgymutató zárja.

A recenzens számára a legfontosabb kérdés az volt, hogy vajon a forráslektetetés körülményei miképpen befolyásolták azoknak a hivatalos dokumentumoknak a létrejöttét, amelyek alapján az utókor megpróbálhat képet alkotni a szovjet megszállás első három esztendejéről. Az 1990 utáni közbeszéd, de a kommunista diktatúra alatti Magyarország „suttogó (ellen)propagandája” homlokterében is a Vörös Hadsereg katonái által elkövetett, hazánk történelmében régóta nem tapasztalt, nem ritkán állatian barbár s nem utolsósorban tömeges erőszak állt, ha az 1944/45-ös esztendő történései kerültek szóba. Nézzük tehát mindjárt az ártatlan polgári lakosság, s különösen is a nők elleni atrocitások példáit.

Igen beszédes a 147-es számú irat (341–345), amely a szegedi népbíróság makói tanácsának jegyzőkönyvét és ítéletét tartalmazza kivonatolva, de a lényeget nem csonkítja. Ebből kiderül, hogy egy makói úriasszonynak azért kellett népellenes büntett vádjával bíróság elé állnia, mert a lakásába betört oroszokra, akik kétszer megerősakolták, utólag azt merete mondani, hogy erőszakosak és barbárok (utóbbi kijelentése nem nyert bizonyítást), valamint az ügyben nyilvánvalóan elégtelen módon eljáró magyar rendőrökre is dehonesztáló megjegyzéseket tett. Eleve az a tény, hogy valakit ilyesmire – természetesen feljelentést követően – törvény elé lehetett citálni, azt jelentette, hogy az erőszakot szenvedett lányok, asszonyok kétszer is meggondolták, hogy bárki tudomására hozzák szörnyű megbecstelenségüket. Egyrészt mert ez egyébként is a legbenső, intim szférát érinti, amiről a legritkábban beszél az ember, másrészt pedig azért, mert nem hogy a csoportosan, többször elkövetett erőszakos nemi közösülés bűncselekmény felderítésének, bizonyításának nem volt meg a reménye sem, hanem még éppen a sérelmet elszenvedetteket érthette további meghurcoltatás. Noha az ügy 1945 nyarának végén történt, s ekkor még bizonyítottság hiányában felmentették a vádlottat, nyilvánvaló, hogy a leggyengébbek kiszolgáltatottságát a kezdettől fogva a szovjet érdekeket szem előtt tartó államhatalom tette teljessé. Ehhez „kitűnő” eszköz volt az 1945. évi VII. törvény-nyel törvényerőre emelt, ugyanakkor módosított 81/1945. M. E. rendelet, amelynek a népellenes büntett meghatározására vonatkozó 15. paragrafusát úgy alakították át, hogy azt bárkire rá lehetett húzni, aki a Vörös Hadsereg tagjait kritikával merete illetni, hiszen azok felszabadítókként kizárólag a demokráciát megtestesítő, és a fasizmus elleni erőként voltak értelmezhetőek.

Ennek ellenére mégis a megszállók által elkövetett atrocitásokról szóló fejezet a dokumentumkötet legterjedelmesebb része. Olvashatunk itt a polgári lakosság elhurcolása miatt megfogalmazott panaszokról, gyilkosságokról, fosztogatásokról, különböző személyek letartóztatásáról, nemi erőszakról egyaránt. A ma középkorúak vagy annál idősebbek generációja százszámra hallott ilyen történeteket család-

ban, rokonságtól, ismerőstől, főleg a hazai egypártrendszer utolsó egy-másfél évtizedében, amikor már nyíltabban lehetett ilyesmiről beszélni. Mégis megdöbbentő mindezeket korabeli hivatalos iratokból elolvasni. Talán a hitelesség és a száraz tárgyyszerűség az, ami legjobban megrendíti az embert. Például amikor lakonikus tömörséggel fogalmazzák meg (103. irat, 270–271), hogy egy jászjákóhalmi tizenhárom éves gyereklányt három szovjet katona (egy tiszt, egy altiszt és egy rendfokozat nélküli egyén) megerőszakolt, és az édesapa nem tehetett semmit, mert felesége és két alvó, csecsemőkorú gyermeke agyonszúrásával fenyegették meg, ha nem teljesíti követeléseiket.

Az 1945-ös iratokból még kitetszik, hogy a közigazgatásban ugyan már elkezdődött a régi tisztviselőgárda cseréje, de a községi előjáróságok, járási főszolgabírók, megyevezetők között azért szép számmal akadtak még, akik a különböző fórumokhoz, előjáró szervekhez készített felterjesztéseikben nem haboztak nevükön nevezni a megtörtént eseményeket, és erélyes ellenintézkedéseket követeltek. Ugyanakkor szép számmal találkozni meglehetősen harmatos hangvételű összefoglalókkal is, amelyek mindössze a „kilengés” szót használják a legsúlyosabb háborús bűncselekményeket és valóságos néppellenes büntetteket tömegével elkövető szovjetekkel kapcsolatban.

Különösen érdekes olyan levelet olvasni, amelyet egy igazi hithű kommunista írt, felszólalva a magyar polgári lakosság elhurcolása ellen. Persze ne legyenek illúzióink, a magyar nevű, de a magyar nemzettel természetesen semmiféle közösséget nem vállaló Illés Béla, a Vörös Hadsereg őrnagya Gerő Ernőhöz eljuttatott sorai (99. irat, 266–267) szerint csak azért aggódott a dél-beregi falvak lakóinak összegyűjtése és szovjetek által történt elhajtása miatt, mert így pont azon a területen fog csökkenni a kommunista agitáció hatása, amely a felszabadított (!) Kárpát-Ukrajnával határos.

A többi téma, a szovjetek bejövetele utáni első intézkedések, a magyar hatóságokkal történő kapcsolattartás, az ország immáron második kifosztását híven bemutató gazdasági károkozásról szóló hírek és a mindennapi életről szóló tudósítások csak mintegy körítésként szolgálhatnak a nagyközönséget minden bizonnyal leginkább érdeklő atrocitások taglalása mellett.

Az akkurátus, 1944 ősztől kezdődő szovjet megszállás szinte minden területét bemutató iratválogatásról sok pozitívumot lehetne felsorolni, a magam részéről azonban csak egy dolgot szeretnék igazán kiemelni, mégpedig egy nemcsak szakmai kategóriaként értékelhető fogalmat: ez a tisztesség. Nem kizárt, hogy kerülnek még elő újabb dokumentumok, és az is lehetséges, hogy ez a rengeteg archív anyag együtt sem képes visszarepíteni bennünket abba a világba, amelyet eleink megélték, s amelyről zömük azt vallotta, hogy soha ne térjen vissza. Mégis, mindennek ellenére bizton nevezhetjük tisztességes vállalkozásnak ezt a kötetet, mert az előtanulmány kiegyensúlyozottsága, a források kiválogatásának és összerendezésének módszeressége talán pont azt segíti elő, hogy az egzakt ismeretek megszerzésén túl az érzelmek se ragadják el túlságosan az olvasót. A kötet arra kényszerít bennünket, hogy a megannyi felháborító, torokszorító történet ellenére, amely csak megeshet egy leigázott ország népével, mégis igyekezzünk kellő tárgyilagos-

sággal szemlélni a korszakot. Ehhez nem biztos, hogy megvan már a kellő időtávlat, de az e tekintetben ki nem mondott szerkesztői hitvallás mégis ehhez segíti hozzá azokat, akik e műbe nemcsak egyszerűen belelapoznak, hanem tartalmában el is mélyednek. Ez pedig tiszteletreméltó egy olyan időszak és eseménysor boncolgatása kapcsán, amely még ma is fájó sebeket téphet fel.

Férfiak, 1982